Archive of SID.ir

Mesopotamia
Online ISSN : 2821-2444
Political Studies Journal

The desired model of governance, based on Islamic values in the position of the people and the expansion of justice after the Islamic Revolution

Ali Akbar Hosseini Shahneh[1]

Abstract

The desired model of governance based on Islamic values has been one of the ideals of Muslim thinkers to expand justice based on authentic Islam. The Islamic Revolution can be considered a manifestation of this model in today's era, which articulated Islamic values in the form of a government. Therefore, the necessity of this research is to examine justice, security, and sustainability while meeting the basic needs of society and to internalize the position of the people and justice in it more than ever before. The goal is to present a model based on the desired model of Islamic governance that can be realized in the Islamic Republic. The question is to what extent has the desired model of governance based on Islamic values been implemented in expanding justice and the position of the people after the Islamic Revolution? The findings indicate that although the Islamic Revolution emerged with the slogan of justice and finding the place of the people in the Islamic society, it seems that in its process, it has become sick of justice-oriented monologues that critics and protesters who are from the people should be allowed to express their opinions on economic, political, social, and cultural aspects. The research method is qualitative and descriptive-analytical. Undoubtedly, human society always needs a government structure to meet needs that are not possible except through the establishment of a government. However, in the process of forming power, or after the establishment of a government, people in the government institution, due to their excessive and superior nature, may place power on a path that leads to the domination of "Taghut". Whatever Islam has presented as a "religion" has been as a guide for man towards God, and in this path, the model presented by religion regarding government falls within this framework.

Keywords: Islam, Sovereignty, Justice, Islamic Revolution.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Shahid Sadoughi University of Medical Sciences, Yazd, Iran.
akbarhoseini493@gmail.com

Mesopotamian Political Studies, 2024, Vol. 3, Issue 1, pp. 103-124.
Received: 28 December 2024, **Accepted:** 3 January 2025
Doi: 10.22126/mps.2025.11556.1049
Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

Extended Abstract

1. Introduction

In the Islamic governance model, the goal is to humanize and guide people towards the truth and truth-seeking. In this model, the ruler and the government must not only be just and exercise justice in the realm of power, but must also be a "good example" and assume the highest role in the realm of educating people. Performing these duties is possible in a context of spirituality, morality, and interest in the members of society, and with behavior that is accompanied by mercy and compassion. In this scope, that is, the desired Islamic governance, justice and values that are taken from Islam are very important. Therefore, this approach embodies the "Imam-Ummah" model of society in such a way that leaders and followers are disciples, intended, companions, and in the same direction at heart. This model leaves no room for the leaders' authoritarian and domineering behavior.

2. Theoretical framework

Given that the good governance model has received much attention from researchers in the last decade, it is necessary to provide some explanations to clarify whether the author of this article means the good governance model or whether he believes in another meaning within the scope of the desired governance model. The good governance model has attracted the attention of scholars since the last quarter of the twentieth century as one of the indicators of development. The United Nations Development Program has also introduced a style called "good governance" and has determined indicators for it.

3. Methololgy

In Islam, superiority belongs to the most pious believers, not the most powerful. In fact, power is used in two senses; sometimes power means a "relationship based on power," meaning that, for example, a ruler imposes his will on another. From the perspective of Islam, power means being bound by very restrictive conditions, the primary constraints of which are justice, knowledge, expediency, and necessity. In this case, Islam believes in minimal power, and the strategy of Islam in this case is more of guidance, but "power" sometimes means the institution of power, meaning the increase in the ability of the whole of a system, country, nation, and community, and means strength, which in this case Islam believes in maximum power. The distinguishing indicator of these two powers in the arena of "struggle" is that the most common use of the second type of power is in the struggle against the enemies of Islam, unlike the first type of power. Power is conceived in two forms: 1. Relationship, 2. Structure. Power as a relation is a top-down view of power—the imposition of one's will on another—and power as a structure is the ability to shape the environment or space within which actors make decisions and act.

4. Discussion

One of the new approaches is the development of a model of desirable or good governance, which plays an effective role in controlling corruption, government effectiveness, political stability and the quality of laws and regulations. The concept of sustainable development in Islam can be defined as: the balanced and simultaneous

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

realization of consumer welfare, economic efficiency, the achievement of social justice and ecological balance within the framework of an evolutionary model based on knowledge and social interaction that defines the process of public participation and the interests of the people. In other words, according to “Our Common Future”, the statement of the World Commission on Environment and Development published in 1987, the broadest explanation of “sustainable development” can be expressed as: development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.

5. Conclusion and Suggestions

Undoubtedly, human society always needs a government structure to meet needs that are not possible except through the establishment of government; but in the process of forming power or after the establishment of government, people established in the government institution, due to their excessive and superior nature, may place power on a path that leads to the domination of "Taghut"; but everything that Islam has presented as a "religion" has been as a guide for man towards God, and in this path, the model presented by religion regarding government falls within this framework. From the perspective of religion, government is an opportunity for rulers to serve more and a form of worship, not a place for domination, domination, and a model of the well-known type of Taghut and rebellion.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

فصلنامهٔ مطالعات سیاسی بین‌النهرین
شاپا الکترونیک: ۲۸۲۱-۲۴۴۴

الگوی مطلوب حاکمیت، بر اساس ارزش‌های اسلامی در جایگاه مردم و بسط عدالت پس از انقلاب اسلامی

سید علی‌اکبر حسینی شحنه[۱]

چکیده

الگوی مطلوب حاکمیت بر مبنای ارزش‌های اسلامی یکی از آرمان‌های متفکران مسلمان بوده است تا عدالت را بر مبنای اسلام اصیل بسط دهد. انقلاب اسلامی را می‌توان نمودِ این الگو در عصر امروز دانست که مفصل‌بندی ارزش‌های اسلامی در قالب یک حکومت برآمد. از این جهت، ضرورت پژوهش حاضر این است تا ضمن رفع نیازهای اساسی جامعه، عدالت و امنیت و پایداری را مورد مداقه قرار دهد و جایگاه مردم و عدالت در آن بیش از پیش درونی شود. هدف پژوهش ارائهٔ الگویی مبنی بر مدل مطلوب حاکمیت اسلامی است که می‌تواند در جمهوری اسلامی تحقق یابد. سؤال این است که الگوی مطلوب حاکمیت، بر اساس ارزش‌های اسلامی در بسط عدالت و جایگاه مردم پس از انقلاب اسلامی تا چه اندازه پیاده شده است؟ یافته‌ها حاکی از آن است که اگرچه انقلاب اسلامی با شعار عدالت و پیدا کردن جایگاه مردم در جامعهٔ اسلامی رخ نمایاند، اما به نظر می‌رسد که در روند خود به تک‌گویی عدالت‌محورانه بیمار شده است که باید به منتقدان و معترضان که از مردم هستند رخصت ابراز نظرات در وجوه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی داده شود. روش تحقیق به شکل کیفی و توصیفی ـ تحلیلی است.

واژه‌های کلیدی: اسلام، حاکمیت، عدالت، انقلاب اسلامی.

---

۱. استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی، یزد، ایران.
akbarhoseini493@gmail.com

مطالعات سیاسی بین‌النهرین، ۱۴۰۳، دورهٔ سوم، شمارهٔ اول، ۱۰۳-۱۲۴.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۴
Doi: 10.22126/mps.2025.11556.1049
ناشر: دانشگاه رازی
© نویسندگان.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۱. مقدمه

در الگوی حکومت اسلامی، هدف انسان‌سازی و هدایت انسان به‌سوی حق و حقیقت‌جویی است. حاکم و حکومت در این الگو نه‌تنها باید عادل باشد و در عرصهٔ قدرت عدالت‌ورزی کند، بلکه باید خود «اسوهٔ حسنه» باشد و در عرصهٔ تربیت انسان‌ها برترین نقش را بر عهده گیرد. انجام این وظایف در بستری از معنویت، اخلاق و علاقه‌مندی به آحاد جامعه و با رفتار توأم با رحمت و رأفت شدنی است. در این گستره، یعنی حاکمیت مطلوب اسلامی، عدالت و ارزش‌هایی که از اسلام گرفته شده‌اند بسیار مهم هستند. لذا این رویکرد، الگوی «امام ـ امت» جامعه را به‌گونه‌ای مجسم می‌کند که رهبران و پیروان، قلباً مرید و مراد و همراه و هم‌جهت هستند. این الگو جایی را برای رفتار قدرت‌مآبانه و تحکم‌آمیز رهبران باقی نمی‌گذارد. ریشهٔ قدرتمندی جامعه در این الگو، در حقیقت برگرفته از اصل «بعضهم اولیاء بعض» است؛ انسجام، همدلی و وحدتی که حاصل از هم‌افقی مؤمنانهٔ رهبران و پیروان است و قدرتی که متکی بر ایمان به صحت و درستی مسیری است که با رهبری رهبران انتخاب گردیده است. سطح قدرت مطلوب در جامعهٔ اسلامی در اوج بودن است تا به‌وسیلهٔ آن، دشمنان دین و ملت اسلامی در ترس و وحشت فروروند و قوت قلب آحاد جامعهٔ اسلامی گردد؛ زیرا جامعهٔ اسلامی باید مصداق «أَذِلَّةٍ عَلَى المُؤمِنينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الكافِرينَ» باشد.

در این الگو، علاوه بر اینکه رأس قدرت باید عادل باشد، باید تمامی ساختار اداری حکومت بلکه ساختار اجتماعی جامعه نیز عادلانه باشد. با توجه به آنچه آمد، در این مقاله علاوه بر پرداختن به الگوی مطلوب حاکمیت اسلامی، به بخش عملی این الگو در جمهوری اسلامی و جایگاه مردم در آن نیز پرداخته می‌شود تا از طرفی الگوی اسلامی در حاکمیت مطلوب خود بر مبنای ارزش‌های اسلامی تبیین شود و از طرف دیگر مصداق انقلاب اسلامی با توجه به الگوی فوق، تحلیل شود که چه اندازه با ارزش‌های اسلامی همسویی داشته است.

۲. مبانی نظری

۲-۱. الگوی حکمرانی خوب[1] و الگوی مطلوب حاکمیت

با توجه به اینکه الگوی حکمرانی خوب در دههٔ اخیر بسیار مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است لازم است توضیحاتی ارائه شود تا مشخص گردد که آیا مراد نویسندهٔ این مقاله، الگوی

1. The model of good governance

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

حکمرانی خوب است و یا به معنای دیگری در گسترهٔ الگوی مطلوب حاکمیت قائل است. مدل حکمرانی خوب از ربع پایانی قرن بیستم به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. برنامهٔ توسعهٔ سازمان ملل متحد نیز سبکی به نام «حکومت خوب» معرفی کرده و شاخص‌هایی برای آن تعیین کرده است (Rotberg, 2014: 511). برخی از نویسندگان و روشنفکران نیز از همین عنوان برای تبیین شاخص‌های حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی استفاده کرده‌اند. «الگوی حکمرانی خوب فرایند تدوین و تطبیق سیاست‌ها در حوزه‌های مختلف با مشارکت دولت، جامعهٔ مدنی و بخش خصوصی است تا ضمن رفع نیازهای اساسی جامعه، توسعهٔ منابع انسانی و محیط‌زیست، عدالت و امنیت و پایداری را به دنبال داشته باشد» (Grindle, 2017: 22).

این در حالی است که الگوی مطلوب حاکمیت معنایی گسترده‌تر دارد. در اسلام اساساً الگوی مطلوب حکومت صالحان با شرایط و تمهیدات فراوان است. در این الگو حاکم همواره در معرض کنترل و تحت نظارت است. در اسلام، عدالت نه‌تنها شرط پیشین و اولیهٔ تصدی حکومت، بلکه شرطی است که همواره باید ملازم با مسند حکومت باقی بماند. الگوی عملی حکومت در اسلام متمایل به حکومت حداقلی است، ولی از اقتدار کلی جامعهٔ اسلامی به‌ویژه در مقابل بیگانگان غافل نیست. الگوی رفتاری حکومت در اسلام «اشداء علی الکفار رحماء بینهم» است.

در اسلام، برتری از آنِ متقی‌ترین مؤمنان است نه قدرتمندترین قدرتمندان. در حقیقت قدرت به دو معنی به کار می‌رود؛ گاهی منظور از قدرت «رابطه بر اساس قدرت» است، به این معنی که مثلاً حاکم ارادهٔ خود را بر دیگری تحمیل می‌کند. از نظر اسلام قدرت به این معنی مقیّد به شرایط بسیار محدودکننده است که قیود اولیهٔ آن مثل عدالت، علم، مصلحت و ضرورت است. اسلام در این مورد به قدرت حداقلی قائل است و راهبرد اسلام در این مورد بیشتر هدایت است، ولی «قدرت» گاهی به معنای نهاد قدرت به معنی فزونی توانایی کلیت یک نظام، کشور، ملت و امت است و منظور نیرومندی است که در این مورد اسلام به قدرت حداکثری قائل است. شاخص تمایزبخش این دو قدرت در عرصهٔ «ستیز» این است که بیشترین کاربرد قدرت نوع دوم در ستیز با دشمنان اسلام است، برخلاف قدرت نوع اول. قدرت به دو شکل متصور است: ۱. رابطه، ۲. ساختار. قدرت به‌عنوان رابطه، نگرشی از بالا به پایین نسبت به قدرت است ـ تحمیل ارادهٔ خود

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

بر دیگری ـ و قدرت به‌عنوان ساختار یعنی توان شکل دادن به محیط یا فضایی که در درون آن بازیگران تصمیم می‌گیرند و عمل می‌کنند. با توجه به آنچه آمد، در ذیل سعی شده است تا دربارهٔ الگو و نظام حکومتی مطلوب از نظر اسلام بحث شود.

۳. الگو و نظام حکومتی مطلوب از نظر اسلام

مکتب‌ها از جمله اسلام که در مورد جامعه و ادارهٔ جامعه اظهار نظر کرده‌اند، قاعدتاً علاوه بر پرداختن به جزئیات، آموزه‌هایی درخصوص تصویر کلی و کلان از جامعه و نظام مورد نظر خود و گفتمان حاکم بر آن ارائه نموده‌اند. در این چارچوب، اسلام جامعه را مؤمنانه و طبعاً عادلانه و حکومت را نگهبان و پشتیبان و پیشتاز جامعهٔ مؤمنانه ترسیم نموده است. به این ترتیب، نظام مطلوب اسلامی، نظامی است که ساختار و مناسبات تعالی‌بخش بر آن حاکم است و علاوه بر تنظیم مناسبات عادلانه، در رابطهٔ آحاد جامعه نسبت به هم و رابطهٔ عادلانهٔ متقابل بین مردم و حکومت، حقوق معنوی برای مردم در نظر گرفته است که با زیست و زندگی در آن چارچوب، داشته‌های معنوی و تعالی‌جویانهٔ آن‌ها به‌گونه‌ای مستمر افزایش می‌یابد. به این معنی که جامعه و نظام مطلوب اسلامی جامعه و نظامی است که انسان را به یاد خدا و خوبی‌ها می‌اندازد و زشتی راه باطل را به انسان می‌شناساند. در این حکومت، احکام مطلوب بالعرض و وسایلی هستند که در جهت اجرای حکومت و بسط عدالت به کار گرفته می‌شوند. پس اینکه فقیه حصن اسلام است معنایی ندارد، مگر اینکه او سرپرست اسلام است؛ همچنان‌که پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم و ائمه علیهم‌السلام سرپرست اسلام بوده‌اند در جمیع امور حکومتی (خمینی، ۱۳۸۱: ۶۷-۶۸). چند شاخص کلیدی جامعهٔ اسلامی به شرح ذیل است:

۳-۱. اولویت اسلام ایجاد ساختار عادلانه به‌جای اجرای صرف عدالت

عدالت و ساختار عادلانه در حکومت اسلامی یکی از مهم‌ترین اصول حاکمیتی در الگوی اسلامی است. تا جایی که شهید مطهری برای عدالت اجتماعی چنان جایگاهی قائل است که می‌گوید: من تأکید می‌کنم اگر انقلاب ما در مسیر برقراری عدالت اجتماعی پیش نرود، مطمئناً به نتیجه نخواهد رسید (مطهری، ۱۳۷۰: ۶۰). وی همچنین در توضیح اهمیت اجرای عدالت از دیدگاه حضرت علی(ع) مورد ذیل را بیان می‌کند که پس از عثمان که قسمتی از اموال عمومی را تیول خویشاوندان

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

و نزدیکانش قرار داد، حضرت علی(ع) زمام امور را به دست گرفت. از آن حضرت خواستند که عطف به ماسبق نکند و کاری به گذشته نداشته باشد؛ اما ایشان جواب دادند «الحق القدیم لایبطله شیء» حق کهن به هیچ وجه باطل نمی‌شود. یعنی نگاه ساختاری نسبت به عدالت داشتند. فرمود به خدا قسم اگر با آن اموال برای خود زن گرفته باشند و یا کنیزکان خریده باشند باز هم آن را به بیت‌المال برمی‌گردانم. «فان فی العدل سعه و من ضاق علیه العدل فالجور علیه اضیق» (*نهج‌البلاغه*، خطبهٔ ۱۵). همانا در عدالت گنجایش خاصی است، عدالت می‌تواند همه را دربر بگیرد و در خود جای دهد و آن کس که بیمار است و در عدالت نمی‌گنجد باید بداند که جایگاه ظلم و جور تنگ‌تر است؛ یعنی عدالت چیزی است که می‌توان به‌عنوان یک مرز، ساختار ایمان، دانست و اگر این مرز شکسته و این ایمان گرفته شود و پای بشر به آن طرف مرز برسد، دیگر حدی برای خود نمی‌شناسد. هر حدی به‌مقتضای طبیعت و شهوت سیری‌ناپذیر خود تشنهٔ حد دیگر می‌گردد (مطهری، ۱۳۵۴: ۱۱۳-۱۱۴).

در اسلام، زیست عادلانهٔ انسان منوط به زندگی در مسیری است که متضمن بهره‌برداری از تمامی نعمت‌های مقدر اوست و وظیفهٔ انسان در سطح شخصی و جمعی، تمهید مقدمات وصول به زندگی سعادتمندانه و عادلانه با بهره‌گیری از انواع هدایت‌های تکوینی و تشریعی الهی و نعمت‌های فوق‌الذکر است. یعنی انسان به‌تناسب مورد، وظیفه دارد که نظامات عادلانه‌ای را در انواع روابطی که با دیگر انسان‌ها و دیگر موجودات برقرار می‌کند مستقر سازد تا حاوی بهره‌مندی بیشتری از نعمت‌های الهی برای وصول به کمال خود باشد. این نظام‌ها شامل نظم اجتماعی و روابط خاص انسانی است که شامل حکومت و ضوابط حکومتی نیز می‌شود. به این ترتیب، باید در روابط عمودی (حکومت ـ مردم که شامل رابطهٔ حکومت با مردم و مردم با حکومت می‌شود) و روابط افقی (که شامل رابطهٔ مردم ـ مردم و روابط درونی قدرت می‌شود) عدالت برقرار باشد. این عدالت در نهایت باید داده‌هایی را که نصیب هر کس می‌کند مطابق حق باشد و استحقاق هر کسی را به‌درستی ملحوظ دارد. به این معنا که «یک حاکمی باید باشد که به بیت‌المال مسلمین خیانت نکند، دستش را دراز نکند. بیت‌المال مسلمین را برندارد» (آژینی، ۱۳۷۴: ۲۳۲).

اعتقاد مسلمانان به‌ویژه پیروان اهل‌بیت این است که کمک به استقرار نظام حاکمیتی عادلانه، حق و در نتیجه وظیفه است و استقرار و استحکام نظام حکومتی مقتدر عادلانه که بتواند در توزیع

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

و بازتوزیع عادلانهٔ امکانات نقش مؤثر بر عهده بگیرد وظیفهٔ هر کس به مقیاس توانایی اوست. پس از استقرار چنین نظامی، کمک آحاد مردم به تداوم و استحکام این نظام از یک سو و مطالبهٔ انجام وظایف محوله از این نظام از سوی دیگر، شرط پویایی و بقای نظام عادلانه در جهت ایجاد حیات طیبه است. در نتیجه، مهم‌ترین شاخص برای سنجش کلیت شاکلهٔ فوق عدالت است و سلامت نظام اسلامی که برایندی از هویت اسلامی با بینش فوق است با سطح عادلانه بودن ساختارهای آن و عدالت‌ورزی و میل به عدالت‌خواهی قابل سنجش است.

۳-۲. ترسیم جامعهٔ مطلوب اسلامی بر پایهٔ حقوق

در الگوی حاکمیت اسلامی رعایت حقوق متقابل مردم و حکومت از مهم‌ترین مسائلی است که باید به آن توجه شود. بهترین نمونه در این زمینه حکومت حضرت علی(ع) است که با همهٔ سختی‌ها همواره این حقوق را اصل حکومت و سرلوحهٔ برنامه‌های خود می‌دانست (موسوی بجنوردی و صفایی، ۱۳۸۸). در واقع، اسلام در ترسیم جامعهٔ مطلوب حقوقی متقابل تعریف نمود و در جهت نهادینه کردن آن گام نهاد. در این راستا حقوقی را برای مردم و حاکم مقرر داشته که در حاصل و نتیجهٔ آن می‌توان الگوی مورد نظر اسلام را مشاهده کرد. حضرت علی(ع) می‌فرماید: بزرگ‌ترین این حقوق متقابل حق حکومت بر مردم و حق مردم بر حکومت است. فریضهٔ الهی است که برای همه بر همه حقوقی مقرر فرموده. این حقوق را مایهٔ انتظام روابط مردم و عزت دین آنان قرار داده است. مردم هرگز روی صلاح و شایستگی نخواهند دید مگر حکومتشان صالح باشد و حکومت‌ها هرگز به صلاح نخواهند آمد مگر تودهٔ ملت استوار و بااستقامت شوند. هرگاه تودهٔ ملت به حقوق حکومت وفادار باشند و حکومت حقوق مردم را ادا کند، آن وقت است که حق در اجتماع محترم و حاکم خواهد شد، آن وقت است که ارکان دین به پا خواهد خاست، آن وقت است که نشانه‌ها و علائم عدل بدون هیچ‌گونه انحرافی ظاهر خواهد شد و آن وقت است که سنت‌ها در مجرای خود قرار خواهد گرفت و محیط و زمانه محبوب و دوست‌داشتنی می‌شود و دشمن از طمع بستن به چنین اجتماع محکم و استواری مأیوس خواهد شد (نهج‌البلاغه، خطبهٔ ۲۱۴).

بر این اساس، در الگوی اسلامی ترسیم جامعهٔ مطلوب اسلامی بر پایهٔ حقوق آحاد جامعه مهم تلقی می‌شود و در این حاکمیت باید حقوق تک‌تک افرادی که در جامعهٔ اسلامی زندگی می‌کنند مشخص و روشن باشد و تنها در این صورت است که حقوق مسلمانان در این جامعهٔ آرمانی

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

می‌تواند محقق شود. روشن است که در جامعه‌ای که حقوق و قوانین شفافیت نداشته باشند و حکام و رهبران تصمیمات فراقانونی بگیرند، به هیچ وجه نمی‌توان احقاق حقوق مردم و مسلمانان را در آن متصور شد؛ چرا که قانون‌گریزی رهبران یک جامعه نوعی بدبینی را در مردم به وجود می‌آورد که آن‌ها دیگر اعتماد و اطمینانی به عدالت در این جامعه نخواهند داشت.

۳-۳. آموزهٔ عدالت بر پایهٔ حقوق و حاکم‌سازی گفتمان عدالت در جامعه

استاد مطهری نوشته است: هر معلمی معلومات تازه‌ای به شاگردان و هر مکتبی اطلاعات جدیدی در اختیار پیروان خود می‌گذارد؛ اما تنها برخی از معلمان و مکتب‌ها منطق جدیدی به شاگردان و پیروان خود می‌دهند و طرز تفکر آنان را تغییر داده و نحوهٔ اندیشیدنشان را دگرگون می‌سازند... اسلام که طرز تفکرها را عوض کرد، به این معنی است که ارزش‌ها را بالا و پایین آورد. ارزش‌هایی که در حد صفر بود، مانند تقوا در درجهٔ اعلا قرار داد و عدالت یکی از مسائلی است که به‌وسیلهٔ اسلام حیات و زندگی را از سر گرفت و ارزش فوق‌العاده یافت. اسلام به عدالتِ تنها توصیه نکرد، بلکه عمده این است که ارزش آن را بالا برد (مطهری، ۱۳۵۴: ۱۱۰). به‌عنوان نمونه، فردی از حضرت علی(ع) سؤال کرد «العدل افضل ام الجود؟» آیا عدالت شریف‌تر و بالاتر است یا بخشندگی و حضرت جواب داد: «العدل یضع الامور مواضعها و الجود یخرجها من جهتها» یعنی عدل جریان‌ها را در مجرای طبیعی خود قرار می‌دهد؛ اما جود جریان‌ها را از مجرای طبیعی خود خارج می‌سازد (*نهج‌البلاغه*، حکمت ۴۳۷).

حضرت علی(ع) در مورد دیگر می‌فرماید: «العدل سائس عام و الجود عارض خاص» عدالت قانونی است عام و شامل که همهٔ اجتماع را دربر می‌گیرد؛ اما بخشش یک حالت استثنایی و غیرکلی است که نمی‌شود روی آن حساب کرد، و نتیجه می‌گیرد «فالعدل اشرفها و افضلها» پس عدالت اشرف و افضل است (*نهج‌البلاغه*، حکمت ۴۳۷). عدالت مرکز ثقل آموزه‌های اسلامی در الگوی حاکمیتی اسلام است. همان‌طور که آمد، در الگوی فوق عدالت باید برای همگان باشد و رئیس و مرئوس در این جامعه در تمام امور به یک چشم نگریسته می‌شوند. این به آن معناست که در الگوی اسلامی نباید کسی به‌دلیل قدرت و مکنتی که در سطوح حاکمیتی دارد ارجح بر دیگری انگاشته شود که دارای قدرت نیست. بنابراین، عدالت در جامعهٔ اسلامی یکی از

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

سخت‌ترین و البته زیباترین مؤلفه‌هاست که همهٔ مردم را به برابری در اسلام خوش‌بین و پویا نگه‌می‌دارد.

۳-٤. تأمین عزت جامعه و حکومت از طریق اعمال حکمت و مصلحت

مطلوب انسان خردمند تأمین سعادت پایدار است و بخشی از این نگرش با نگاه واقع‌بینانه به نظام خلقت و هستی انسان حاصل می‌شود. به این معنا که تأمین سعادت منوط به تمهید مقدماتی است که در عالم مادی مستلزم گذر زمان است. آموزه‌هایی چون صبر، جهاد، انتظار فرج، معاد و پاداش بهشت و جهنم در اسلام ناظر به همین است. حق معنوی فوق‌الذکر نیز ناظر بر همین نکته است. از نظر اسلام، انسان باید آینده‌نگرانه زندگی کند و به معنای عام، بین تأمین نیازهای اکنون و آینده تعادل برقرار کند و به تعبیر دینی، آخرت خود را فدای دنیا نسازد و از این سو نیز یکسره دنیا و نعمت‌های اکنون خود را نادیده نگیرد و به تعبیر قرآن، نگاه به منافع دنیایی نیز بر اساس «وَ لا تَبْسُطْها كُلَّ الْبَسْطِ» (الاسراء: ۲۹) باشد. پیام روشن این آموزه‌ها ضرورت در نظر گرفتن همیشگی حکمت، عزت و مصلحت در همهٔ زمینه‌هاست. بر اساس این شاخص، حکمت، عزت و مصلحت هم به‌عنوان مبنا، هم روش و هم هدف باید مورد توجه قرار گیرد. حاکم باید خودش درک کند که حکومت را برای دین و قانون می‌خواهد یا دین را برای حکومت. اگر حاکمی دین را برای حکومت بخواهد، هرجا که دین و رهبری با هم تضاد پیدا کنند، دین و حقیقت را قربانی می‌کند؛ اما اگر رهبری و حکومت برای دین باشد، وقتی تعارض شود، فدای رهبری و حکومت است؛ همان‌گونه که حضرت علی(ع) پس از رحلت رسول خدا(ص) با اینکه جانشینی را حق مسلم خود می‌دانست، اما به این دلیل که برای دین احساس خطر می‌کرد طبق توصیهٔ رسول خدا(ص) برای کشیده نشدن جامعه به دعوا و خونریزی، بنابه مصلحت سکوت کرد (*نهج‌البلاغه*، خطبهٔ ۵ و ۳۷).

مصلحت از جمله کلماتی است که هم معنای منفی دارد و هم معنای مثبت. در اینجا با معنای مثبت آن ما مواجه هستیم که در شکل تمییز خوب و بد از طرف حاکمیت اسلامی برای مردم آن است که در الگوی اسلامی نیز کاربرد اساسی دارد. در معنای منفی آن نیز مصلحت یعنی ارجح دانستن منافع خود بر مردم توسط حاکم که مراد ما نیست. در واقع در الگوی حاکمیت اسلامی، مصلحت بر مبنای حقوق مردم و اسلام در نظر گرفته می‌شود؛ هم به این صورت است که عزت

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

جامعهٔ اسلامی بالاتر می‌رود و حکمت رهبران سیاسی مسلمان در این جامعه محترم و قابل قبول در نظر گرفته می‌شود.

۳-۵. توسعهٔ پایدار در جامعهٔ اسلامی

یکی از رویکردهای جدید توسعه الگوی حکمرانی مطلوب یا خوب است که نقش مؤثری در کنترل فساد، اثربخشی دولت، ثبات سیاسی و کیفیت قوانین و مقررات دارد. مفهوم توسعهٔ پایدار در اسلام را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: تحقق متوازن و همزمان رفاه مصرف‌کننده، کارایی اقتصادی، دستیابی به عدالت اجتماعی و تعادل اکولوژیکی در چارچوب یک الگوی تکاملی مبتنی بر دانش و تعامل اجتماعی که فرایند مشارکت عمومی و منافع مردم را تعریف می‌کند. به عبارت دیگر، طبق «آیندهٔ مشترک ما»[1] بیانیهٔ کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه که در سال ۱۹۸۷ منتشر شد، گسترده‌ترین توضیح در مورد «توسعهٔ پایدار» را می‌توان این‌گونه بیان کرد: توسعه‌ای که نیازهای حال حاضر را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای برآوردن نیازهای خود برآورده می‌کند. اگرچه مفهوم ساده است، اما وظیفه مهم است (Ahmed, 2008). این مستلزم پرداختن به چهار هدف به‌طور همزمان در سراسر جهان است:

۱. بهبود اجتماعی برای برآورده ساختن خواسته‌های همهٔ اقشار جامعه؛

۲. حفاظت کارآمد از محیط طبیعی؛

۳. استفادهٔ هوشمندانه از منابع زیستی؛

۴. حفظ درجات بالا و پایدار از توسعهٔ اقتصادی و ایجاد اشتغال (Hassan, 2020: 4).

بر اساس اخلاق اسلامی، استدلال اساسی پیوند بین انسان، خدا و محیط طبیعی بر این باور است که خداوند تمام جهان را آفرید و آن را تابع نوع بشر قرار داد؛ اما نه صرفاً برای اینکه بعدها از آن بهره ببرند (Beekun, 1997)؛ بنابراین، یکی از ضروری‌ترین مسائل در گسترهٔ الگوی مطلوب حاکمیت اسلامی همانا توسعهٔ پایدار است. این رویه می‌تواند مدلی جدید از حکمرانی

1. Our Common Future

آیندهٔ مشترک ما، همچنین به‌عنوان گزارش برونداند شناخته می شود که در اکتبر ۱۹۸۷ توسط سازمان ملل متحد از طریق انتشارات دانشگاه آکسفورد منتشر شد. این نشریه به‌منظور قدردانی از نقش گرو هارلم برونداند، نخست‌وزیر سابق نروژ، این عنوان را برگزید که رئیس کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه (WCED) بود.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

باشد که دولت‌ها برای رفع نیازهای جاری شهروندان خود از آن استفاده می‌کنند و مانند مدل حکمرانی خوب دارای سه عنصر دولت، بخش خصوصی و جامعهٔ مدنی است (پیغان و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۲۴). چه اینکه در این الگو، نقش ویژهٔ دولت تمرکز بر توسعهٔ پایدار، فراهم کردن فضای مناسب سیاسی و حقوقی و نقش ویژهٔ بخش خصوصی در کسب درآمد و ایجاد اشتغال و کار ویژهٔ جامعهٔ مدنی سازوکاری برای مشارکت نیروهای اجتماعی است.

در مقیاس زیست انسان‌ها، اهمیت و ارزش نظامات عادلانه به فعلیت رساندن استعدادها بر اساس امکانات و فرصت‌های موجود به‌عنوان نعمات الهی است و ارزشمندی حکومت نیز ذیل همین اصل قابل تعریف است. بنابراین، کیفیت واقعی زندگی انسان‌ها و آنچه در عالم واقع در جریان است ـ که طبعاً با مشارکت خود آن‌ها عینیت می‌یابد ـ ارزش اساسی دارد. فلسفهٔ وجودی حکومت و ارزش و اعتبار آن نیز به همان میزان است که بتواند فرصت واقعی برای انسان‌ها ایجاد کند. در حقیقت، خداوند سعادت دنیا را برای انسان مقدر نموده و هم مقدمهٔ سعادت اخروی قرار داده است. در نتیجه، شاخص توسعهٔ همه‌جانبه، در کنار عدالت، حق معنوی و عزت، حکمت و مصلحت معنادار می‌شود و پایه‌های مادی تداوم حیات جامعهٔ طالب کمال را تأمین می‌کند و انسان‌ها را به زیست کمال‌جویانه و مسالمت‌آمیز در کنار هم امیدوار می‌سازد.

در زمینهٔ توسعهٔ پایدار در الگوی حاکمیت اسلامی باید یک نکتهٔ اساسی را در نظر گرفت؛ از طرفی توسعهٔ پایدار که اساس آن بر ارتقای جامعه از لحاظ اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است باید مورد توجه حاکمیت اسلامی قرار گیرد و جامعه را بر مبنای برنامه‌های مدوّن و عملی پیش برد و از طرف دیگر ارزش‌های اسلامی مانند عدالت اسلامی را در این جامعه به‌طور خاص مورد توجه قرار داد که ورای توسعهٔ پایدار است.

٤. محدودهٔ اعمال ولایت بر مردم

درخصوص اعمال ولایت حاکمیت بر مردم نظرات متفاوت و متعددی در بین اندیشمندان وجود دارد؛ اما به‌راستی دخالت حاکم اسلامی در امور عامه، چه از باب حسبه چه از باب ولایت چه از باب اذن چه مقدار است؟ «امور عامه» شامل چه حیطه‌هایی می‌شود؟ آیت‌الله جوادی آملی موضوع را به‌گونه‌ای صورت‌بندی کرده است که بخش عظیمی از ایرادات بر مردم‌سالاری دینی مرتفع می‌شود: در اسلام امور و کارها و حقوق به سه دسته تقسیم شده است؛ دستهٔ اول امور شخصی

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

است و دستهٔ دوم امور اجتماعی مربوط به جامعه است و دستهٔ سوم اموری است که اختصاص به مکتب دارد و تصمیم‌گیری دربارهٔ آن‌ها مختص مقام امامت و ولایت است. شکی نیست که افراد اجتماع در قسم اول و دوم و احکام یادشده، همان‌گونه که خود مباشرتاً حق دخالت دارند، حق توکیل و وکیل گرفتن نیز دارند (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۲۱۷). ایشان در همین راستا عدم امکان انحلال مجلس شورای اسلامی را توسط رهبری توجیه می‌کنند.

به نظر می‌رسد امور عامه در شرایط زمانی و مکانی متفاوت ثابت نیست. چنان‌که مشاهده می‌شود، با تفسیر جدید از اصل ۴۴ قانون اساسی، پاره‌ای از اموری که قبلاً جزء امور عامه به حساب می‌آمد، از امور عامه خارج گردید.

صاحب‌نظران غیرمسلمان تعاریفی از وظایف عمومی داده‌اند که پاره‌ای از آن‌ها در مقایسه با نگرشی که امروز در ایران رایج است تفاوت فاحش دارد. ولی با همان تعریفی که امام از «امور عامه» نموده‌اند، امور عامه بر اساس امکانات و ساختارهای متفاوت بسیار قابل انعطاف است. مثلاً اگر سرمایهٔ کلان وجود داشته باشد یا در قالب تعاونی به‌ویژه با امکانات بانکی (چنان‌که بخش خصوصی، امروزه بخشی از خدمات ریلی را در اختیار دارد) این قسمت که قبلاً حکومتی بود به‌دلیل توانمند شدن جامعه در ادارهٔ این امور، غیر حکومتی و مردمی می‌شود. یا اگر مردمان محله‌ای توان ادارهٔ امور خود را داشتند، چنان‌که به‌خلاف گذشته به‌نوعی در قالب شوراهای شهر و روستا انجام می‌گیرد، آیا این توان مردم موجب نمی‌شود موضوعات دیگری که قبلاً در حیطهٔ وظایف حکومتی بوده به‌تناسب مورد از آن خارج شود؟ اگر این نتیجه‌گیری صحیح باشد، لازمهٔ آن این است که الگوی انتخابات که با امکانات امروزی انجام آن میسر شده و یا در آینده امکان رأی‌گیری نسبت به مورد به مورد مسائل از طریق شبکهٔ اینترنت میسر می‌شود، با فراهم شدن امکان اقدام مردم از طریق نمایندهٔ خود اساساً بسیاری از موضوعات از حیطهٔ اعمال ولایت ولی منصوب خارج شود؛ موضوعاتی که قبلاً جزء حیطهٔ اعمال ولایت بوده است. چنان‌که عکس آن نیز صادق است و ممکن است موردی که قبلاً جزء وظایف حکومتی نبوده ضرورت پیدا کند و جزء امور حکومتی شود.

به تعبیر امام خمینی، فلسفهٔ وجودی حکومت جلوگیری از فساد و هرج‌ومرج است و برای اینکه هرج‌ومرج و عنان‌گسیختگی پیش نیاید و جامعه دچار فساد نشود، چاره‌ای نیست جز تشکیل

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

حکومت (خمینی، ۱۳۸۱: ۲۷). اموری که طبعاً انتظام بخشیدن به آن توسط افراد میسر نباشد، مثل تأمین امنیت مرزها؛ اما در غیر این موارد شرایط امروزی نه‌تنها می‌توان اساساً سیستم حکومتی بسیار کوچکی داشت، بلکه مطابق الگوی مطرح‌شده برای ولایت، دولت اسلامی موظف است این کار را بکند. چرا که دولت مجاز نیست در کاری که امور مردم تلقی می‌شود و در توان مردم است دخالت کند، مگر اینکه عنوان مصلحت بر آن منطبق شود. معنی این اصل همان کوچک‌سازی دولت یا خصوصی‌سازی است که مطرح می‌شود. حال اگر به قانون اساسی نگاه کنیم آگاهانه یا به‌شکل ارتکازی این اتفاق افتاده است که ادارهٔ امور در نهادهای ولایی، نهادهای انتخابی و نهادهای مردمی تقسیم شده و هرکدام از آن‌ها ناظر به حوزهٔ وظایفی خاص است که اساساً مشروعیت آن‌ها مستقیماً همان شکل است که در قانون آمده و نیاز به تنفیذ ندارد، مثل شورای شهر و روستا یا نمایندگان مجلس، به‌ویژه الگوی مورد استفاده در تعیین صلاحیت کاندیداها تا دورهٔ چهارم. روش موجود در قانون اساسی اگر هیچ مبنایی نداشته باشد جز مصلحت، باید گفت چه مصلحتی بالاتر از اینکه صدای صحیح یا غلط مردم در مجلس شنیده شود؛ چرا که اگر شنیده نشود همان را در خیابان باید شنید. مردم بالاخره با هر وسیله‌ای راه خود را خواهند رفت و حرف خود را مطرح خواهند نمود. پس چه بهتر که روشی اتخاذ شود که صدای مردم رسماً و مستقیماً شنیده شود.

٤-١. برجستگی نقش مردم در حکومت، معادل محدودیت قدرت حکومت

حاصل جمع داشته‌های یک ملت در عرصهٔ طبیعی، انسانی، علمی و... که در راستای تأمین خواسته‌های آن ملت قابل استفاده است «قدرت» ملت است. ولی در توزیع قدرت در مجموعهٔ یک کشور و در مقیاس کوچک‌تر و در روابط دولت و ملت، هرچه وزن قدرتِ یکی بیشتر باشد به معنای کمتر بودن قدرتِ دیگری است. در اسلام، معیار تعیین‌کنندهٔ سطح قدرتِ حکومت، ضرورت‌هایی است که در منابع دینی برای حکومت تعریف شده است.

حدود قدرت مطلوب حکومت، بر اساس وظیفهٔ ذاتی حکومت است و مرکز ثقل آن تأمین امنیت، عهده‌داری امر قضاوت و اقدام به تأمین امور عمومی است که در توان افراد و جمعیت‌های محدود نیست. امور عمومی به‌تناسب امکانات مختلف جوامع و به‌تناسب ابزار علمی و صنعتی و مالی جوامع فرق می‌کند؛ به این معنا که چه‌بسا در یک جامعه کار ضروری‌ای هست که در توان

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

افراد و به‌اصطلاح بخش خصوصی نیست، ولی در جامعهٔ دیگر ممکن است همان کار در حد توان مردم باشد. بر اساس معیار فوق، هرآنچه در توان افراد جامعه است از حوزهٔ ضرورت تسلط دولت خارج می‌شود؛ بنابراین، میل اسلام به‌طرف حکومت حداقلی است.

به‌علاوه، نحوهٔ انجام وظایف مختص حکومت نیز در محدودهٔ قانون و در چارچوب مشورت و امر به معروف و نهی از منکر میسر است و هریک از این‌ها نقش اساسی در ایجاد هرچه بیشتر کنترل و محدودیت قدرت دولت دارد.

عامل مهم دیگر در این عرصه ضرورت جلب رضایت دائمی جامعه از سوی حکومت است. در تاریخ ۱۳۶۶/۱۰/۲۹ نمایندگان امام(ره) در دبیرخانهٔ مرکزی ائمهٔ جمعه، آقایان خاتم یزدی، توسلی، عبائی، کشمیری و قاضی عسکر، از امام خمینی سؤال کردند که در چه صورت فقیه جامع‌الشرایط بر جامعهٔ اسلامی ولایت دارد؟ امام در پاسخ نوشتند: ولایت در جمیع صور دارد لکن تولی امور مسلمین و تشکیل حکومت بستگی دارد به آرای اکثریت مسلمین. رهبر معظم انقلاب نیز می‌گویند: یک سر مردم‌سالاری دینی عبارت است از اینکه تشکیل نظام به‌وسیلهٔ اراده و رأی مردم صورت گیرد؛ یعنی مردم نظام را انتخاب می‌کنند. در میان علمای شیعه این ایده که سرنوشت مردم بر عهدهٔ خود آن‌هاست محدود به امام خمینی(ره) و رهبر انقلاب نیست؛ بلکه نظر علمای اسلام همواره بر همین منوال بوده است؛ تا جایی که مراجع تقلید حامی مشروطهٔ ساکن نجف در ۲۶ رمضان ۱۳۲۶ قمری (آخوند خراسانی، میرزا حسین تهرانی و شیخ عبدالله مازندرانی) طی تلگرافی به محمدعلی شاه می‌نویسند: داعیان نیز برحسب وظیفهٔ شرعیهٔ خود و آن مسئولیت که در پیشگاه عدل الهی به گردن گرفته‌ایم، تا آخرین نقطه در حفظ مملکت اسلامی و رفع ظلم و خائنین از خدا بی‌خبر و تأسیس اساس شریعت مطهر و اعادهٔ حقوق مغصوبهٔ مسلمین خودداری ننموده، در تحقیق آنچه ضروری مذهب است که حکومت مسلمین در عهد غیبت حضرت صاحب‌الزمان(عج) با جمهور بوده حتی‌الامکان فروگذار نخواهیم کرد (کرمانی، بی‌تا: ۲۳۰). در همین راستا، اصل سوم قانون اساسی مقرر داشته است: دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همهٔ امکانات خود را به کار برد... مشارکت عامهٔ مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش... و در اصل ششم آورده است: در جمهوری اسلامی ایران، امور کشور باید اتکا به آرای عمومی اداره شود از راه انتخابات.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ضرورت رعایت مصلحت جامعهٔ مسلمین و اسلام از سوی حاکم اسلامی به‌ویژه با توجه به این نکته روشن‌تر می‌گردد که بخش عظیمی از موضوعات مورد عمل، جامعه و حکومت، جزء مسائل حرام و حلال نیست؛ بلکه در حوزهٔ امور مباح، مکروه و مستحب است که در تمامی این موارد جز در مواقع و موارد ضروری، نمی‌توان برای جامعه محدودیت ایجاد کرد. نسبت به اعمال و برنامه‌های دولت نیز که در حوزهٔ مباحات قرار می‌گیرد همین اصل جاری است؛ یعنی دولت باید نظر ذی‌نفعان و مردم را در نظر بگیرد و نباید بدون مشورت و اخذ نظر آن‌ها یا نمایندگان آن‌ها خودسرانه عمل کند.

حوزهٔ مهم دیگر مسئلهٔ تطبیق احکام بر مصداق است که از اساس بر عهدهٔ مکلفان یعنی مردم است، جز در حیطهٔ امور حکومتی که تشخیص آن بر عهدهٔ ولی امر است. این مقوله حوزهٔ گسترده‌ای را می‌گشاید و عملاً قدرت حاکم را از همان ابتدا هرچه بیشتر محدود می‌سازد. مردم در تصمیم‌گیری حاکمان اسلامی باید مورد وثوق باشند و این مهم باید به‌واسطهٔ حضور نمایندگان آنان در قدرت باشد تا شکل عملی بگیرد. روشن است که نمایندگان نیز باید بر مبنای آموزه‌های اسلامی طرفدار حق باشند و مصلحت عموم را در نظر بگیرند و نه منافع خود را. در الگوی حاکمیت اسلامی، یک حکومت باید ارزش‌های اسلامی را رعایت کند و عدالت را بر پیشانی رویکرد خود داشته باشد. انقلاب اسلامی یکی از مصادیق الگوی حاکمیت اسلامی در منطقه است. به نظر می‌رسد که برای فهم الگوی حاکمیت اسلامی باید انقلاب را مورد تحلیل قرار دهیم که در ذیل بدان پرداخته‌ایم.

٤-٢. انقلاب اسلامی و بسط عدالت در کنار مسئلهٔ جایگاه مردم

انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ با شعار آزادی، استقلال و عدالت خود را به جهان معرفی کرد؛ بنابراین، یکی از مؤلفه‌های تعریف انقلاب اسلامی بر اساس آنچه خود مدعی آن بوده است همانا عدالت است. مقولهٔ عدالت و حکمرانی عادلانه یکی از موضوعات اساسی در تاریخ اندیشه و فلسفهٔ سیاسی است؛ نکته‌ای که در اندیشهٔ ایرانی ـ اسلامی نیز حائز اهمیت است. حکومت اسلامی نوعی حکومت مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است و آنچه امروز جمهوری اسلامی ایران را از دیگر کشورهای جهان متمایز می‌کند تلاش نظام برای دستیابی به اسلام ناب محمدی در عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی و حرکت به دور اسلام است. قانون اساسی جمهوری اسلامی

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ایران سبک جدیدی از حکومت و حکمرانی را در چارچوب احکام الهی و اسلامی پیش‌بینی کرده است که شامل اهداف، سیاست‌ها و شاخص‌های حاکمیتی نظام از جمله پاسخگویی و حق رأی و صحبت برای مردم، حاکمیت قانون، کیفیت قوانین و مقررات، کارایی و اثربخشی، مبارزه با فساد و ثبات سیاسی و عدم خشونت مشهود است و رواج دارد. با این حال، به نظر می‌رسد روایت حاکمیت در بخشی از امور شکلی یک‌سویه به خود گرفته است که نیازمند آسیب‌شناسی است.

تحمیل الگوی عدالت برای زندگی جهان ایرانی ـ اسلامی اگر در فضای عمومی مطرح نشود به وضعیت تک‌گویی ختم می‌شود. از آنجایی که هر موقعیت تک‌گویی در نهایت با استفاده از زور و الزام به اوج می‌رسد، خود وضعیت ناعادلانه خواهد بود. اصول عدالت در صورتی معتبر، معقول و قابل قبول تلقی می‌شود که اجماع عقلانی از یک موقعیت لفظی و انتخاب آرمانی از سوی افراد جامعه حاصل شود. همان‌طور که هابرماس[1] می‌گوید، «جایی برای تک‌گویی و دلیلی حقیقت‌یاب برای حل مشکلات وجود ندارد» (Paya & Ghaneirad, 2007: 336).

بنابراین، یکی از اصلی‌ترین مسائل مبتلابه جمهوری اسلامی در زمینهٔ عدالت و اعتبار جایگاه مردم، تمرکز بر تک‌گویی از جانب حاکمیت است که می‌تواند به‌عنوان یک ضعف اساسی در نظر گرفته شود. کما اینکه اگر الگوی مطلوب حاکمیت اسلامی را از پیامبر اکرم(ص) و امام علی(ع) وام گرفته باشیم و بخواهیم آن را با شرایط جدید وفق دهیم، به این نتیجه می‌رسیم که الگوی مطلوب اسلامی حکومت در تحمل حق، عدالت در توزیع و اجازهٔ ابراز و عمل منتقدان حاکمیت است. کما اینکه درخصوص امام علی(ع) آمده است: «زمانی که کشاورزان مشرک منطقه‌ای از رفتار سختگیرانهٔ والی آن به امام علی گلایه می‌کردند، امام در نامه‌ای به حاکم هشدار می‌دهد که با اینکه مشرک هستند، به‌دلیل عهدی که با حکومت اسلامی دارند مستحق دوری و ستم نیستند. پس مهربانی آمیخته به سختی را سرلوحهٔ خود قرار ده و با آن‌ها با مهربانی و شفقت رفتار کنید» (صبحی، ۱۳۷۴: ۳۷۶).

این در حالی است که از زمان تأسیس جمهوری اسلامی تا کنون در برخی از موارد برخورد حاکمیت با منتقدان و معترضان در حوادثی مانند ۱۳۷۸، ۱۳۸۸، ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ چندان با عدالت اسلامی مطابقت نداشته است. بر این اساس، لازمهٔ عدالت در جامعهٔ اسلامی تک‌گویی در

1. Jürgen Habermas

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

سخنرانی‌ها و منبرها نمی‌تواند باشد؛ بلکه اجازه دادن به مردم با سلایق گوناگون است تا رفعت و عدالت اسلامی خود را به‌طور عملی هویدا سازد. به تعبیر ساده‌تر، مقابله با شکاف اجتماعی و طرح وعده‌های عدالت‌خواهی در انقلاب اسلامی صرفاً نباید عقیدتی باشد. چه اینکه تحقق عدالت اجتماعی یکی از اهداف اصلی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ بود که باید نمودِ عملی آن را بیشتر دید.

مقولهٔ عدالت به‌مثابهٔ عنصری فراتاریخی، مسئلهٔ همیشگی ادیان الهی به‌ویژه اندیشهٔ اسلامی است. در نگرش اسلامی، عدالت به خودی خود جایگاهی اساسی دارد که هم در قرآن و هم در روایات دربارهٔ آن بحث فراوانی شده است. در نتیجه، عدالت به‌عنوان یکی از بحث‌برانگیزترین مفاهیم دینی مورد بحث و بررسی اندیشمندان مسلمان اعم از روحانیون و فیلسوفان قرار گرفته است. اندیشهٔ شیعی عدالت را از اصول دینی خود دانسته و فرهنگ و اعتقاد تاریخی آن را همواره عنصر جدایی‌ناپذیر آن دانسته است. از این جهت باید حاکمیت اسلامی که در حال حاضر آن را در قالب و قامت جمهوری اسلامی می‌بینیم به اصول عدالت اسلامی در معنای عملی خود و جایگاه اصلی مردم در این حکومت بیشتر دقت کند و از شکل تک‌گویی خارج شود. چنان‌که جرج جرداق[1] معتقد است که «داستان علی در مورد عدالت یکی از میراث‌های ارزشمندی است که مقام انسان و روح انسان را ارتقا می‌دهد» (جرداق، ۱۳۸۷: ۱۱۷)؛ بنابراین، باید به‌صراحت گفت که عدالت به‌عنوان یکی از دائمی‌ترین و جاودانه‌ترین مسائل فلسفهٔ سیاسی، از اساسی‌ترین اصول حکومت امام علی(ع) است که بدون آن حکومت آن حضرت به‌درستی درک نمی‌شود و باید در الگوی مطلوب حاکمیت اسلامی که جمهوری اسلامی مدعی آن است به‌درستی پیاده شود. مفهومی که مکرراً در کلام امام علی(ع) به آن اشاره شده «نفی هر نوع تبعیض و رعایت استحقاق» است. در شهر ایمانی امام علی(ع) توجه به امور محرومان حاکی از آن است که ایشان سعی در ایجاد فضای وسیعی برای احیای این‌گونه آسیب‌ها داشته است. البته بدیهی است عدالت در این معنا به معنای برابری مطلق افراد نیست، بلکه تساوی بین افراد است؛ بنابراین، توجه به حقوق افراد و رفع مشکلات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جزء لاینفک عدل الگوی مطلوب حاکمیت است.

1. George Jordac

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ذکر این نکته لازم است که در هر حاکمیتی نقایصی قابل مشاهده است و در عصر کنونی که تمام امور زیر ذره‌بین فضای مجازی و رسانه‌ها قرار دارد، قاعدتاً حکومت بر مردم سخت‌تر از پیش است. انقلاب اسلامی بی‌شک در تلاش برای برپایی عدالت در جامعه بوده است و به نظر می‌رسد که با تأسیس برخی نهادها مانند کمیتهٔ امداد امام خمینی و بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، در درونی کردن عدالت اجتماعی و کمک به مردم گام برداشته است؛ اما برای تحقق کامل الگوی حاکمیت اسلامی باید تلاش بیشتری را مصروف امور حاکمیتی خود کند که راهی دراز و سخت است.

۵. نتیجه‌گیری

بی‌شک جامعهٔ بشری همواره نیازمند ساختار حکومتی برای تأمین نیازهایی است که جز از طریق برقراری حکومت میسر نیست؛ ولی در روند شکل‌گیری قدرت یا پس از استقرار حکومت، انسان‌های مستقر در نهاد حکومت به‌دلیل خصلت زیاده‌طلبی و برتری‌جویی ممکن است قدرت را در مسیری قرار دهند که به سلطهٔ «طاغوت» منتهی شود؛ اما هرآنچه اسلام به‌عنوان «دین» ارائه کرده است به‌عنوان هدایت انسان به‌سوی خدا بوده است و در این مسیر، الگوی ارائه‌شده از سوی دین درخصوص حکومت در همین چارچوب قرار می‌گیرد. از نظر دین، حکومت برای حاکمان فرصت خدمت بیشتر و نوعی عبادت است نه مکانی برای سلطه‌طلبی، سلطه‌گرانه و الگویی از نوع شناخته‌شدهٔ طاغوتی و طغیانگری.

در اسلام به‌دلیل حساسیت فراوان نسبت به حکومت، وظایف چندوجهی را متوجه حاکمان کرده است، شرایط بسیار اساسی و ویژه‌ای را برای حاکمان در نظر گرفته است و در عین حال، به همین بسنده نکرده و تمهیدات مختلفی را در راستای کنترل قدرت در مسیر صحیح، تدارک دیده است. مجموعهٔ شرایط و تمهیدات تدارک‌دیده‌شده، کلیتی را تشکیل می‌دهد که قدرت‌طلبی و وسیله شدن قدرت برای ارضای هوای نفسانی حاکمان را از منفورترین موضوعات برای ذائقهٔ جامعهٔ اسلامی می‌سازد.

تأمل در مبانی و سازه‌های گفتمانی انقلاب اسلامی حاکی از آن است که عدالت در دو بعد مفهومی و محتوایی به‌عنوان دقیق‌ترین و جامع‌ترین نگرش در اندیشهٔ امام علی(ع) مطرح شده است. از این جهت، به نظر می‌رسد برای رسیدن به عدالت و جایگاه درست مردم در الگوی مطلوب

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

حاکمیت، جمهوری اسلامی باید از تک‌گویی بپرهیزد و با میدان دادن به منتقدان و معترضان در عرصه‌های مختلف، پاسخگوی مطالبات مردم باشد.

منابع

قرآن کریم.

نهج‌البلاغه.

آژینی، محسن. (۱۳۷٤). *اندیشه‌های اقتصادی امام خمینی رحمه‌الله*. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی- گروه انتشارات.

پیغان، وحید؛ یعقوبی، نورمحمد؛ کیخا، عالمه. (۱٤۰۱). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر حکمرانی خوب با رویکرد توسعهٔ پایدار»؛ *پژوهش‌های مدیریت عمومی*، ۱۵(۵۵)، ۹۳-۱۲۳. https://doi.org/10.22111/jmr.2022.40358.5640

جرداق، جورج. (۱۳۸۷). *امام علی(ع) صدای عدالت انسانی*. ترجمهٔ سید هادی خسروشاهی، قم: مؤسسهٔ بوستان کتاب.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). *ولایت فقیه: ولایت فقاهت و عدالت*. قم: نشر اسراء.

خمینی، روح‌الله. (۱۳۸۱). *ولایت فقیه*. تهران: انتشارات مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام خمینی. چاپ یازدهم.

خمینی، روح‌الله. (بی‌تا). *کتاب البیع*. جلد ۲، قم: انتشارات اسماعیلیان.

صبحی، صالح. (۱۳۷٤). *نهج‌البلاغه نامهٔ ۱۹*. قم: مرکز البحوث الاسلامیه.

کرمانی، ناظم‌الاسلام. (بی‌تا). *تاریخ بیداری ایرانیان*. تهران: انتشارات پر.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵٤). *سیری در نهج‌البلاغه*. تهران: چاپخانهٔ رودکی.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). *مجموعه آثار ج ۱*. تهران: انتشارات صدرا.

موسوی بجنوردی، سید محمد؛ صفایی، راحله. (۱۳۸۸). «حقوق متقابل مردم و حکومت اسلامی از دیدگاه امیرالمؤمنین علی(ع)». *پژوهش‌نامهٔ متین*، ۱۱(٤٤)، ۱-۲٦.

References

Ahmed, F. (2008). “An Examination of the Development Path Taken by Small Island Developing States”. 17–26.

Ajini, M. (1995). *The economic thoughts of Imam Khomeini*. Tehran: Islamic Revolution Cultural Documents Organization - Publications Group. [In Persian].

Beekun, R. I. (1997). *Islamic Business Ethics*. International Institute of Islamic Thought. https://doi.org/10.2307/j.ctvk8w1zv

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

Grindle, M. S. (2017). “Good Governance, R. I. P.: A Critique and an Alternative”. *Governance*, 30(1), 17-22. https://doi.org/10.1111/gove.12223

Hassan, A. (2020). “Sustainable Development and Islamic Ethical Tasks for Business-Organisations”. In Sánchez-García, J. C. & Hernández-Sánchez B. (Eds.), *Sustainable Organizations - Models, Applications, and New Perspectives*. IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.94992

Javadi Amoli, A. (2010). *Velayat al-Faqih: Velayat al-Jurisprudence and Justice*. Qom: Israa Pub. [In Persian].

Jordac, G. (2008). *The voice of human justice*. Translated by Khosroshahi, S. H., Qom: Boostan-e Ketab Institute. [In Persian].

Kermani, N. (nd.). *History of the Iranian Awakening*. Tehran: Par Pub. [In Persian].

Khomeini, R. (2002). *Velayat al-Faqih*. Tehran: Imam Khomeini Works Compilation and Pub. [In Persian].

Khomeini, R. (nd.). *Kitab al-Bay'*. Volume 2, Qom: Ismailiyan Pub. [In Persian].

Motahari, M. (1975). *A Journey in Nahjul-Balaghah*. Tehran: Rudaki Printing House. [In Persian].

Motahari, M. (1991). *Collection of Works*. Vol. 1. Tehran: Sadra Pub. [In Persian].

Paya, A. & Ghaneirad, M. A. (2007). “Habermas and Iranian Intellectuals”. *Iranian Studies*, 40(3), 305-334. https://doi.org/10.1080/00210860701390414

Perghan, V.; Yaghobi, N. M. & Keikha, A. (2022). “Identifying and Prioritization of Good Governance Effective Factors Focused on a Sustained Development Approach”. *Public Management Researches*, 15(55), 93-123. [In Persian]. https://doi.org/10.22111/jmr.2022.40358.5640

Rotberg, R. (2014). “Good Governance Means Performance and Results”. *Governance*. 27(3), 511-518. https://doi.org/10.1111/gove.12084

Sobhi, S. (1995). *Nahjul-Balaghah*. Qom: Islamic Research Center. [In Persian].

Archive of SID.ir